

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавнича рада:

Борис ПАТОН – голова
Любомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Аркадій ЖУКОВСЬКИЙ
Іван КУРАС • Володимир ЛИТВИН • Олексій ОНИЦЕНКО
Омелян ПРИЦАК • Френк СИСИН • Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Павло СОХАНЬ – головний редактор
Ярослав ДАШКЕВИЧ – заст. головного редактора
Ігор ГИРИЧ – відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО • Іван БУТИЧ
Сергій БІЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦИК • Всеволод НАУЛКО
Руслан ПИРИГ • Валерій СМОЛІЙ • Ольга ТОДІЙЧУК
Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДОРУК

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 5

Серія
ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ ТА РОЗВІДКИ
1888–1896

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
«СВІТ»
2003

ББК 63.3 (4 УКР)
Г 91

*Видано за підтримки Президента України
на замовлення Державного комітету
телебачення і радіомовлення України
за Програмою випуску
соціально значущих видань*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*

Редколегія тому 5:

Павло СОХАНЬ (головний редактор, д-р іст. наук, професор, чл.-кор. НАН України)
Ігор ГИРИЧ (відповідальний секретар, канд. іст. наук)
Ольга ТОДІЙЧУК (канд. іст. наук)
Упорядники: Віктор БРЕХУНЕНКО, Сергій КІРЖАЄВ,
Петро КУЛАКОВСЬКИЙ, Варвара ШУЛЬГА

Мовна редакція текстів М.Грушевського — Варвара ШУЛЬГА
Переклад з російської статей — Іван СВАРНИК
Переклад висловів іншомовного походження — Мирослав ТРОФИМУК

Автори коментарів: М.Бандрівський, В.Брехуненко, С.Кіржаєв,
П.Кулаковський, О.Мазур, О.Моця, В.Отрощенко, О.Русина

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 966-603-223-6
ISBN 966-603-276-7 (т. 5)

- © Інститут української археології та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України, 2003
- © Видавництво «Світ», дизайн та художнє оформлення, 2003
- © Передмови Фі.Сохань, П.Кулаковський, 2003
- © Коментарі, автори, 2003

РОЗДІЛ I

АРХЕОГРАФІЧНІ ЗАМІТКИ,
ПЕРЕДМОВИ ТА ПУБЛІКАЦІЇ
ДО ЗБІРНИКІВ ДЖЕРЕЛ

ПЕРЕДМОВА ДО ТОМУ 1-ГО “ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНИ-РУСИ”

Відколи наслідком того повороту, що відбувся в історичних науках взагалі, головна вага перейшла з студювання самих зверхніх фактів політичного життя в історії, вірцевих утворів — в літературі на широкі висліди коло розвою культурно-громадського життя та його обставин потреба [в] розширенні археографічних засобів дуже відчувалася в українсько-руській науці. Діяльності давніших і новозаснованих російських і польських археографічних інституцій та видавництв на те не вистачало; не вважаючи на всі їх заслуги коло громадської й культурної історії України-Русі, маси матеріалів лежать невикористаними, а разом з тим зістаються без справедливого вивчення й освітлення часом навіть більші частини тієї історії.

Спеціально Галичина, одна з найбільш історичних частин українсько-руської території, хоч ще устами Собору учених руських 1848 р.* заявила потребу заснування руської археографічної комісії, не здобулася на сю інституцію, хоч потреба та, не вважаючи на важні пізніші публікації польські й руські, особливо монументальне видання “Akta grodzkie i ziemskie”*, не зменшилася, а ще — відповідно зросту українсько-руської науки — збільшилася.

Уважаючи на се все, Наукове товариство імені Шевченка, не оглядаючись на невеликі ще свої засоби матеріальні, восени 1894 р. прийняло проект вида[ння] археографічних матеріалів, де було предложено видання джерел до історії Русі в широкому розумінні слова “історія”: пам’яток літописних, правних, історично-літературних, історично-статистичних і історично-етнографічних, до історії церкви, освіти, матеріальної культури etc., з усієї території й для цілої минувшини українсько-руського народу, а то не видані ще матеріали й систематично зведені збірники актів і пам’яток літературних, хоч виданих, але мало приступних, розкиданих по рідких виданнях і т. ін.

Публікації сі будуть виходити в двох серіях — “Жерела до історії України-Русі” — для матеріалу актового переважно і “Пам’ятки українсько-руської мови і літератури” — для письменства укр[аїнсько]-руського. Кождий том має становити осібну цілість, складаючись з матеріалів і вступної розправи. Межи матеріалами, що могли б увійти в се вида[ння], вказано було в згаданім проекті на колекцію люстрацій і інвентарів руських земель Корони Польської XVI в., акти земель Подільської й Белзької, акти до історії Львова, до історії Волині й України Наддніпрянської, акти часів козацьких, далі на потребу збірника пам’яток давнього письменства, передрукування утворів XVI—XVIII в., тепер так рідких, і т. ін. Повести сю

справу має осібна комісія археографічна, вибрана історичною й філологічною секціями Наукового товариства імені Шевченка, а інтенсивність діяльності її буде стояти в залежності від побільшення засобів Товариства в будучині; будемо сподіватися, що висловлене в згаданім проекті жадання — видавати регулярно два томи на рік — прийде якнайскорше до здійснення.

Том, яким розпочинається се вида[ння], належить до першої з вичислених серій і входить в колекцію описей (люстрацій та інвентарів) руських земель XVI в., що має зайняти ще значне число томів. Предложений тепер том містить в собі частину описей з першої люстрації, урядженої на основі ухвали соймової з р. 1562—1563, підтвердженої на соймі 1563—1564 р.*, коли вислано було комісії “до всіх дібр наших (королівських), як тих, що ми (король) маємо в своїм володінні й розпорядженні, так і тих, про які тепер ми видали наші декрети, аби зревизувати (inwentować) й зложити інвентарі доходів, виключивши лише ті (маєтності), на яких є старі суми (записані до р. 1504), признані за справедливі при розсліді” (Volum[ina] leg[um], II, вид. 1859, [Peterburg], с. 25). Комісія, виряджена до земель руських, складалася з старости рогозинського Криштофа Соколовського — депутата від короля*, каштеляна іновлоцлавського Адама Джевіцького — від сенату* і старости хенцінського Станіслава Дембінського — від послів* (ibid[em], пор[івняй] текст “Жерел”, с. 149). Ухвалена р. 1564 тяглася люстрація ся ще р. 1565—1566, як видно з тексту; тим поясняється означення її ріжними роками. Акти сієї люстрації, хоч, як видно з самої ухвали соймової, не обіймала вона всіх королівщин, є найважливішою пам’яткою серед того роду матеріалу, бо обіймають все-таки дуже велике число місцевостей, а заразом, в порівнянні з іншими описями, визначаються значною докладністю і ріжнорідністю свого матеріалу; для того й розпочинаємо сю колекцію з неї. Головною підставою для видання її було справоздання з сієї люстрації, зложене К.Соколовським і переховане в оригіналі в тій частині Коронної метрики, що прилучена до метрики Литовської (в Архіві Міністерства справедливості в Москві). Справоздання се, як видно з давнішої нумерації, становило колись один здоровенний фоліант, але, очевидно, стара оправа знищилась, бо кінець справоздання значно потерпів від часу, втратив кінець, і картки подекуди поперекидано, то ж оправлено його наново в два томи. Перший (кн[ига] № 12 по каталогу архіву) обіймає на 731 картці нової нумерації* описі староств: Красноставського, Холмського, Любомльського, Ратненського, Городельського, Грубешівського, Тишовецького, Грабовецького, Белзького, Сокальського, Кам’янецького (Кам’янка Струмилова), Барського, Хмельницького, Кам’янецького (на Поділлі), Снятинського, Коломийського, Галицького, Тербовальського, Рогатинського, Жидачівського, Стрийського й Дрогоби-

цького; другий (кн[ига] № 19) на 26 картках* обіймає староства: Сяноцьке, Перемишське, Львівське, Любачівське, Замхівське, Лежайське, Озиминську волость і жупи землі Руської. На початку (1-го тому теперішнього) на одній і другій стороні аркуша стоїть виписаний великими буквами титул: *Registr albo inventarz wsithkich pozithkow w ziemiach Ruskich k stołu i. k. m. nalieżączcich spiszani wiernie presz urodzonego Christofa Sokołowskiego zo Wrzączey, starostę Rogozinskiego y do ziem Ruskich s szezemu Warschawskiego przesz iego k. m. rewiszora deputowanego**. На аркуші другим — присвячення автора королеві своєї праці:

Oszwieczonemu y namocznieszemu kxiążęcziu y panu Zigmuntowi Augustowi z łasky Bozei krolowi Polskiemu y wielkiemu kxiążęcziu Litewskiemu, Ruskiemu, Pruskiemu, Mazoweczkiemu, Zmodzkiemu etc. dziedziczowi y panu moyemu miloszcziwemu.

Panie moy! Aczem prostak, wzdisz tak wmiłował nędznego, ze przekładacz raczisz sprawi swe na mie służe swego. Godnosci acz we mnie niemasz, wszakosz tobie panu chucz, wiernoszcz, uprzeimoszcz i poddanstwo szamemu w szobie czuyę y wiernie tho wiznawam, zesz thi pan moy, ya sługa twoi, czo kazesz — po prostu działam. A y zesz tho chciał po mnie miecz, słuzebniku swoym, bym w Ruskie stroni yachal, a y pozithku swoym dowiedziawszi się, bym dacz sprawę umyal, czo bi tez pan moy za pozitek tam w onich stronach miał, a tak the kxięgi tobie, panu moyemu, oddawam, w ktorem spiszal pozithki stołu twemu nalieżące, a thegom strzegł wszedzie, bym nie prziczinial any umnieyszal zadnei rzeczi nigdzie, alie czom y yakom gdzie zastal s towarziszmi swemi, thom piszal, thom sprawował y s sługami memy, wywiaduyącz sie s pilnoszczią o kazdem pozithku zossobna, chcialem wiedziecz o kazdem twem zisku. Wszakoz zem prostak, podobnom nie traffyl, abym był tobie panu moiemu we wszithko ugodzil; wiernoszcz iest y uprzeimoszcz, lecz prostota moya sprawicz statecznie nie umie, a tak wielmoznoszcz twoia przymi laskawie, czocz sługa twoi nedzny, sprawiwszy, podawa, zebi yednak byedny pocieszon byl, zez, acz proste, sprawy przyiał, yako pan mądri y łaskawy, a pothem bede li ziw, a roskazes czo sluzicz szobie, wierz mi, yako moy pan, zecz chce takiem sługą bicz, iak przistoy wiernemu a powolnemu słudzie, thilko czię nam w łascze swey pomnoz panie Boze!

Wassei k. msczi nanissi y powolnie ziczliui sługa Cristof Sokołowski s. m.*

На аркуші третьому зміст першого тому: *pierwsza czescz registrow rewisyey ruskiey, w ktorei iest napiszanych starost dwadzieszcia**, а далі йде (аркуш 4—6) альфаветний покажчик місць. Люстрація писана добрим письмом, але поправлена й доповнена іншою рукою, як видно з порівняння, — рукою самого Соколовського.

Окрім сього справоздання, з тої ж люстрації маємо ще інвентар доходів, перехований в Архіві Скарбу Коронного (Варшавської Казенної палати), відділ XLVI № 119 — гарний фоліант, каліграфічно переписаний од-

ною рукою, майже без поправок; суми писані червоним; на початку присвятні вірші:

Ad serenissimum atque potentiss. principem dominumque Sigismundum Augustum, Dei gratia regem Polonie, magnum ducem Litvaniae, Russ., Pruss., Mas., Sam. dominum et haeredem, principem et dominum sibi clementissimum.

Quod mihi mandasti, rex clementissime, feci,

Officia complens munia iussa mei.

Par humeris non ista quidem provincia nostris

Extitit, at magua est illa peracta fide.

Suscipe placatus studium nostrosque labores,

Quos praestat domino subditus ecce suo.

Pro patria iussuque suo profundere vitam

Antehac si semper ille paratus erat,

Cur non hoc munus voluisset obire libenter,

Tam miti adductus principis ore sui.

Quam si suscipies, rex o mitissime, curam

Vultu, naturae conveniente tuae,

Conveniente fide, veluti fuit ille, futurus

Promptior ad nutus plus alacrisque suos.

Fidelis subditus Stanislaus Dembinski, capitaneus checinensis*.

Далі йде титул: Revisionis actus seu* (се може потім зверху приписано — дрібнішими) Summarius omnium et singulorum proventuum in capitaneatibus Russiae, Podoliae et Belzensis terrarum per ge. Stanislaum Dębiński, capit. Checinen., ad hunc actum autoritate conventus Warsavien. proxime preteriti ex parte nuntiorum terrestrium cum aliis revisoribus deputat. et ablegat., quam diligentissime congestus. 1564*. Потім наступає Regestrum seu index sequentium*, без пагінації, писаний тією ж рукою, що й уся книжка. Оправлена вона в шкіру, з візерунками на обрізі, з витисненими написами на дошках: спереду навколо: Revisionis actus autentic. ordinalis (sic) capitane. Russie Podolie Belzen. ect. terrarum anno Domini 1566*, всередині польський орел, а під ним і над ним вірші:

Dum tibi pax superest, cense emolimenta bonoruin,

Ut nervum belli semper habere queas*.

Ззаду посередині герб Дембінського (ведмідь) з буквами S i D з боків, зверху і знизу вірші:

Iussu aquilae sese venatum contulit ursus

Debita et attulit haec protinus ille fide*.

На початку стоїть покажчик географічний, писаний тою ж рукою, що й уся книга; далі йде інвентар самий (f. 1—541), числа доходу винесені на маргінес, під рубрики; за текстом інвентарю йде Summarius krotszy starostw Ruskiei, Podolskiey i Belskiey zyem dla pręthszego wyrozumienia vdzialany* (f.

542—500) — се витяг з інвентарю, уложений, одначе, інакшим способом: числа доходу подані не для поодиноких місць, як в тексті, а для поодиноких категорій доходу: Sniatinskie starostwo czinsu pienieznego czini 1590/10/9, miodu danego na rok niniejszi dostalo się pniow* 127 per gros. 20, uczini (flor.) 84/20 etc.), нарешті Summarius krothszy przī kthorim sza frimarky spissane* (f. 560, v. 3).

Спорядчик сього інвентарю Дембінський належав, як бачилисьмо, до люстраційної комісії земель руських разом з Соколовським. Відомості обох сих пам'яток, часом однакові до букви стилізації, показують, що вони уложені на спільній основі — записок ревізорських, але форма їх відмінна — одна є люстрацією, з ширшими відомостями географічними, побутовими, з поіменними реєстрами людності, друга — інвентар доходів самих, далеко коротший і сухіший. Але на сім не кінець: хоч, як я сказав, обидві пам'ятки мають багато спільного, часом тотожного, одначе вони ріжняться не тільки самою формою, і се, власне, доволі трудно собі об'яснити. Так в інвентар увійшло дещо, чого бракує в люстрації (стар[оства] Самбірське, Городецьке, багато поодиноких сіл); далі, в спільних частинах, інвентар часом не заводить тих доходів, що знаходимо в люстрації, ріжняться в числах людності, з чого постають ріжниці в сумах доходу і т. ін. Відносини сих двох пам'яток читач може вислідити на тексті стар[оств] Снятинського і Коломийського, де подані варіанти інвентарю. Я мушу, одначе, зазначити, що навіть числа, подані в тексті інвентарю, не зовсім узгоджуються з числами в доданому до нього Summarius'i; очевидно, все те укладалося на основі ревізійних нотаток і комбінувалося незалежно одне від одного.

Як інвентар доходів, далеко коротший і сухіший*, позбавлений поіменних реєстрів людності і далеко бідніший щодо тих незвичайно важних пояснень, які по дорозі дають в значному числі справоздання люстрації, кодекс варшавський, цілком природно, має далеко менше наукової вартості, ніж кодекс московський (ріжниця між укладом одного й другого буде читачеві ясна, коли порівняє, наприклад, подану в сім томі опись Самбірського староства з описсю волості Озиминської). Тож при виданні з першого бралось лише те, чого бракувало в другім. І так з московського кодексу подано тут люстрації староств: Снятинського, Коломийського, Галицького, Тербовальського, Рогатинського, Стрийського, Дрогобицького й волості Озиминської, з кодексу варшавського взято староство Самбірське, бо його бракує зовсім в кодексі московським; додано з нього ж деякі поодинокі села (с. 43, 151—152, 196—197, 303—304), а також вставлено на доповнення дефекту описі Озиминської волості, с. 299—300, бо аркуші, що тут бракувало, знайдено вже по видрукуванні й подано на с. 305—308.

З поданого в сім томі матеріалу лише люстрація староства Галицького була вже видрукувана Хоментовським в т. II "Biblioteka ordynacyi

Kraśińskich” (1876), але з копії XVIII в.*, не всюди поправної і з значними недостачами (напр., поминено багато поіменних реєстрів і т. ін.), тож уважалисьмо за відповідне сю люстрацію подати з оригіналу. Інше, скільки нам відомо, публікується вперше.

При виданні заховано такі принципи: друкувати буква в букву, нічого не змінюючи, навіть блудів — без занотування; заховано правопись оригіналу, з такими виїмками: що *u* і *v* уживаються без різниці всякої, тож задержано букви сі лише в іменах власних, а деінде ставилося одну чи другу букву відповідно вимові; *u*, що заміняє *ii*, в друку означено через *ij*; *ß* заміняно на *ss*, *ę* удержано там, де було видно якусь консеквенцію в уживанні (напр., перед носовими), де ж воно уживається без різниці з *e* (а в деякім письмі — напр., варшавського кодексу, годі їх навіть відрізнити часом), там сієї відміни не нотовано; великі літери й пунктуацію змінано відповідно правилам сучасним. Все додане таке, чого не було в оригіналі, поставлено в []; все внесено в текст з скорочень, означених значками, або доповнено з контексту на видертих або вилялях місцях, взято в (). На маргінесі означено нумерацію оригіналу. Наостанку просимо звернути увагу на “похибки”, де виправлено зауважені помилки, не нотуючи, одначе, такі, як в інтерпункції або в руських словах, що нікого в блуд ввести не зможуть.

Перед текстом уміщено розвідку про економічний стан селян на Подністров’ї, оперту переважно на матеріалі сього тому. Показчик буде подано по закінченні цілої люстрації 1565—1566 рр. землі Руської, на що треба ще двох томів; сподіваємось, що їх появлення не прийдеться довго ждати.

... грамоти *Жигимонта I 1522 р.*, де він висловлює замір видрукувати статут... — польський дослідник Францішек Пекосінський вважав, що реалізувати цей замір завадила відсутність “руських” друкарень у Великому князівстві Литовському (*Piekosiński F. Statut litewski. — Kraków, 1899. — S. 15*). Степан Борисенюк, натомість, ствердив, що основною причиною невидання першої редакції Статуту була відсутність протягом тривалого часу згоди з боку шляхти на її прийняття (*Борисенюк С. Списки Литовського статуту 1529 р. // Праці Комісії для виучування західно-руського та українського права. — К., 1929. — Вип. 6. — С. 39–40*).

... в своїх *“Спорных вопросах по истории русско-литовского права” проф. Леонтович...* — див.: *Леонтович Ф.И.* Спорные вопросы по истории русско-литовского права. — СПб, 1883. — С. 6–7.

... т. I, ч. VII *“Архива...”* — йдеться про видання: *Архив ЮЗР. — 1886. — Ч. VII. — Т. 1: Акты о заселении Юго-Западной России (1386–1700 гг.)*.

П. Кулаковський

wodluch statutu dochowanoho (пол.) — згідно зі збереженням (наявним) статутом

Передмова до тому 1-го “Жерел до історії України-Руси”

Друкується за виданням: *Жерела до історії України-Руси. — Львів, 1895. — Т. I: Описи королівщин в землях руських XVI віку, видані під редакцією Михайла Грушевського. — С. I–VIII.* Після передмови розміщено розвідку “Економічний стан селян на Подністров’ї Галицьким в половині XVI в. на основі описей королівщин” (на 53 с.), а також документи люстрацій земель Галицької й Перемиської польською мовою на 301 с.

с. 38 ... *Собору учених руських 1848 р.* ... — Собор учених руских и любителей народного просвещения — перший просвітительський з’їзд у Галичині, скликаний Головною Руською Радою з ініціативи Миколи Устияновича та Івана Борискевича. Собор відбувся у Львові у жовтні 1848 р. На ньому була вироблена програма організації української науки і народного шкільництва. На практиці реалізована ця програма не була (*Енциклопедія українознавства. — Львів, 2000. — Т. 8. — С. 2929*).

... монументальне видання *“Akta grodzkie i ziemskie”* ... — йдеться про серійне видання *“Akta grodzkie i ziemskie z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie”*. З 1868 по 1935 р. вийшло друком 25 томів цього видання. Редакторами видання були Люціан Татомир, Ксавери Ліске, Антоні Прохаска, Войцех Гейнош (див.: *Ковальський Н.П.* Источниковедение истории Украины... — Ч. 3. — С. 29–34).

с. 39 ... *першої люстрації, урядженої на основі ухвали соймової з р. 1562–1563, підтвердженої на соймі 1563–1564 рр.* — йдеться про рішення Пйотрковського сейму 1562–1563 рр. про впровадження в державну практику інституту люстрування королівщин, аби четверту частину їх прибутків скерову-

вати на створення сталого фінансового фонду для утримання постійного найманого війська на південно-східних кордонах Польського королівства. Конкретні питання, пов'язані з проведенням першої люстрації, розглянув Варшавський сейм 1563–1564 рр., що визначив території, підлеглі процедури люстрування, та склад і завдання ревізійних комісій (*Майборода Р. Люстрації королівщин... — С. 9–16*).

... старости рогозинського Криштофа Соколовського — депутата від короля... — Соколовський Криштоф († 1581 р.), син беховського каштеляна Ярослава Соколовського. У 1559 р. король Сигізмунд Август іменував його великопольським економом. Протягом 1560–1562 рр. виступає як рогозинський староста у Королівській Пруссії, а з 1563 р. став рогозинським старостою у Великій Польщі. У 1570 р. король номінував його на посаду крушвицького воєвського (Lustracja województw Ruskiego, Podolskiego i Bełzkiego... — Cz. I. — S. XV; Urzędnicy kujawscy i dobrzyńscy XVI–XVII wieku. Spisy / Oprac. K. Mikulski, W. Stanek. — Kórnik, 1990. — S. 146). К. Соколовський уклав провізорний (попередній) варіант люстрації Руського, Белзького і Подільського воєводств 1564–1565 рр.

... каштеляна іновлодавського Адама Джевіцького — від сенату... — Джевіцький Адам († 1569 р.), син радомського каштеляна Адама Джевіцького, рацьонський каштелян (1561–1563 рр.), іновлодавський каштелян (1563–1569 рр.), гостинський староста (з 1561 р.) (Lustracja województw Ruskiego, Podolskiego i Bełzkiego... — Cz. I. — S. XV–XVI). А. Джевіцький був автором короткого сумарію люстрації згаданих воєводств.

... старости хенцінського Станіслава Дембінського — від послів... — Дембінський Станіслав († 1586 р.), син коронного канцлера Валентога Дембінського, хенцінський гродський суддя (1561–1564 рр.), староста (1564–1586 рр.). У 1571 р. став руським жупником, 1582 р. — маршалком Коронного трибуналу (Ibid. — S. XVI; PSB. — T. IV. — S. 74–75). Перу С. Дембінського належить остаточний варіант люстрації Руського, Белзького і Подільського воєводств 1564–1565 рр.

... Перший (кн[ига] № 12 по каталогу архіву) обіймає на 731 картці нової нумерації... — сучасна архівна легенда книги — AGAD. T. zw. Metryka Litewska, dz. IVB, sygn. 12.

с. 40 ... другий (кн[ига] № 19) на 26 картках... — сучасна архівна легенда книги — AGAD. T. zw. Metryka Litewska, dz. IVB, sygn. 19. Другий том налічує 421 аркуш.

... інвентар доходів, перехований в Архіві Скарбу Коронного (Варшавської Казенної палати) відділ XLVI № 119... — сучасна архівна легенда книги — AGAD. Archiwum Skarbu Koronnego, dz. XLVI, sygn. 119.

с. 42 ... інвентар доходів, далеко коротший і сухіший... — Ірена Рихлікова слушно зазначила невідповідність подібної оцінки. Текст С. Дембінського є дефінітивним (остаточним) варіантом люстрації 1564–1565 рр. (*Rychlikowa I. Lustracje 1564–1566 jako podstawa szacunku dochodów z gospodarki polowej // Kwartalnik historii kultury materialnej. — 1974. — T. XXII. — Zesz. 4. — S. 676*).

с. 43 ... лише люстрація староства Галицького була вже видрукувана Хоментовським в т. II "Biblioteka ordynacyi Krasinskiach" (1876), але з копії XVIII в. ... — див.: Materiały do dziejów rolnictwa w Polsce w XVI i XVIII wieku / Zebr. i oprac. W. Chomętowski (Biblioteka Ordynacyi Krasinskiach. — Т. II). — Warszawa, 1876. — S. 354—416. Підставою публікації стала урядова копія 1723 р. (Люстрації королівщин... — С. 61).

П. Кулаковський

Regestr albo inventarz wsithkich pozithkow... (пол.) — Реєстр або інвентар усіх пожитків у землях руських, які належать до столу Й[ого] к[оролівської] м[илості], справно записані шляхтичем Кристофом Соколовським з Врончої, старости рогозинського, ревізора, депутованого з Варшавського сейму Його к[оролівської] м[илістю] до руських земель.

Oszwieczonemu y namocznieiszemu kxiązcęciu y panu Zigmuntowi Augustowi... (пол.) — Найяснішому і наймогутнішому князеві і пану Жигимонтові Августові з ласки Божої королеві Польському і великому князеві Литовському, Руському, Пруському, Мазовецькому, Жмудському і т.д. дідичеві і панові моему милостивому.

Пане мій! Хоча я й проста людина, ти такий милостивий до мене, що довірив мені, своєму слугі, вести твої справи. Я, недостойний, маю до тебе почуття вірності, прихильності й підданства, і визнаю вірно те, що ти мій пан, а я — твій слуга, що ти наказуєш, те я просто виконую. І якщо ти хотів, щоб я, твій служебник, поїхав у руські землі і, довідавшись про твої доходи, умів прозвітувати тобі про стан твоїх справ у тих землях, то й віддаю ці книги тобі, моему панові. У них я описав доходи, які тобі належать, достереігаючи того повсякчас, аби не зменшувати ані не збільшувати ніде жодної речі, але що і як застав зі своїми товаришами і слугами, те й писав, розвідуючи пильно про кожен дохід зокрема, бо хотів знати про кожен твій зиск. Позаяк я людина проста, то може трапитися, що не все мені вдалося; я людина вірна і прихильна до тебе, але моя простота може мені зашкодити добре виконати доручення, тож нехай твоя вельможність ласкаво прийме те, що твій недостойний слуга подає, перевіривши справи, аби я потішеним був, що, як прошу, ти справу прийняв, як ласкавий і мудрий пан, а якщо потім буду живим, а ти накажеш мені виконати ще якесь доручення, то повір мені, яко мій пан, що я хотів би бути таким слугою, як то і пристало вірному і слухняному слугі, з Божою поміччю.

Вашої княжої милості зостає прихильний слуга Криштоф Соколовський, староста рогозинський.

...Pierwsza czescz regestrow rewisyey ruskiey, w ktorei iest napiszanych starost dwadzieszcia... (пол.) — Перша частина реєстрів руської ревізії, в якій описано двадцять староств.

Ad serenissimum atque potentiss[imum] principem dominumque Sigismundum Augustum... (лат.) — До найяснішого і наймогутнішого князя і пана Жигимонта Августа милістю божою короля Польщі і великого князя Литовського, Русько-

го, Прусського, Мазовецького, Жмудського пана і дідича, князя і мого милостивого пана.

Quod mihi mandasti, rex clementissime, feci,

Officia complens munia iussa mei... (лат.) —

Я зробив те, що ти мені доручив, наймилостивіший княже,

Виконав те, до чого мене зобов'язував наказ.

Важкою ношею було моє завдання,

Проте я сумлінно виконав велику працю.

Прийми прихильно результати моїх старань,

Які підданий повинен вдіяти своєму володарю.

Життя віддати за батьківщину і твої накази.

Якщо так я робив і раніше,

То чому б не виконувати із задоволенням своїх обов'язків [тепер]

Мені, відданому [своєму] князеві.

Якщо ти приймеш, о милостивий князю,

Мій труд великодушно,

То я і в майбутньому [дуже] хочу

Бути твоїм слугою.

Fidelis subditus Stanislaus Dembinski, capitaneus checinensis (лат.) — Вірно-підданий Станіслав Дембінський, хотинський староста.

Revisionis actus seu... (лат.) — Акт перегляду (ревізії) або ж...

Summarius omnium et singulorum proventuum in capitaneatibus Russiae, Podoliae et Belzensis terrarum... (лат.) — Короткий виклад усіх окремих доходів у староствах Руських, Подільських і Белзьких, якнайсумлінніше укладений мною, Станіславом Дембінським, старостою хотинським 1564 р., за час недавно проведеної інспекції люстраційною комісією та іншими ревізорами, яких призначив і послав Варшавський сейм.

Regestrum seu index sequentium... (лат.) — Реєстр або перелік надходжень.

Revisionis actus autentic. ordinalis (sic)... (лат.) — Акт ревізії староств Руських, подільських, Белзьких та інших земель року Божого 1566.

Dum tibi pax superest, cense emolimenta bonorum,

Ut nervum belli semper habere queas (лат.) —

Доки мирний час, оціни стан доходів,

щоб завжди мати засоби для ведення війни

Iussu aquilae sese venatum contulit ursus

Debita et attulit haec protinus ille fide (лат.) —

З наказу орла ведмідь зібрав [інформацію про] повинності

й одразу приніс його милості.

Summarius krotszy starostw... (пол.) — Короткий підсумок староств Руської, Подільської і Белзької земель, укладений, щоб було зрозуміліше.

Sniatinskie starostwo... (пол.) — Снятинське староство дає грошима чиншу..., меду цього року одержано ... пнів (вуликів).

Summarius krotszy przi kthorim... (пол.) — Короткий підсумок, у якому перелічено...

Передмова до тому 2-го “Жерел до історії України-Руси”

Друкується за виданням: Жерела до історії України-Руси. — Львів, 1897. — Т. II: Описи королівщин в руських землях XVI віку, видані під редакцією Михайла Грушевського. — С. V–VI. Після передмови вміщено розвідку “Економічний стан селян в Перемиськім старостві в середині XVI в. на основі описей королівщин” (на 35 с.), а також документи люстрацій земель Перемиської і Сяноцької польською мовою на 314 с.

с. 44 ... на ближчий рік призначена колекція галицьких актів часів Хмельниччини... — див.: Жерела до історії України-Руси. — Львів, 1898. — Т. IV: Матеріали до історії Галичини. — Т. 1.

... третій том описей королівщин — закінчення люстрації 1565 р. руських земель (землі Львівська, Белзька і Холмська... — Жерела... — Львів, 1900. — Т. III: Люстрації королівщин в землях Холмській, Белзькій і Львівській в 1564–1565 рр.

Ся остання була вже раз друкована — в “Додатку” до “Gazety Lwowskiej”, 1860 р. (“Dodatek tygodniowy” przy “Gazecie Lwowskiej” z roku 1860, ч. 1–3, 5–12, 14–27, 30–50); там видав її дуже старанно Фран[тішек] Волянський, але з пізньої урядової копії (1785 р.)... — див.: Starostwo Sanockie. Wypis z metryk koronnych zawierający rewizję Starostwa Sanockiego skuteczną r. 1565 przez Krzysztofa Sokołowskiego Starostę Rogozińskiego, na mocy ustawy z r. 1563 / Wyd. Franciszek Wolański // Dodatek Tygodniowy przy Gazecie Lwowskiej. — 1860. — Т. 10. — Nr. 1–3, 5–12, 14–27, 30–51.

Підставою для їх видання, як і для люстрацій першого тому, послужила оригінальна книжка люстрацій — в Московському архіві Міністерства справедливості, IV, В., № 19... — сучасна архівна легенда книги — AGAD. Т. zw. Metryka Litewska, dz. IVB, sygn. 19.

... (варшавський кодекс, як пояснено було в передмові до першого тому, містить лише рахунки доходів)... — див. прим до “Передмови до 1-го тому “Жерел...”

П. Кулаковський

Примітки до тексту Галицько-Волинської літописі

Друкується за виданням: ЗНТШ. — Львів, 1895. — Т. 8. — С. 1–5.

Цією невеликою за обсягом статтею М. Грушевський розпочав низку досліджень з текстології та хронології літописання.

с. 46 ... емендацією літописних текстів зайнявся був д[обродій] Ламбін... — Ламбін Микола Павлович — російський історик другої половини XIX ст. Автор праць з історії Київської Русі, найбільш відомими серед яких є

ЗМІСТ

<i>П.Сохань</i> . МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ — ПАТРІАРХ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ.....	7
<i>П.Кулаковський</i> . ІСТОРИЧНІ ПРАЦІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО КІНЦЯ 1880–1890 рр.	14
Розділ I. АРХЕОГРАФІЧНІ ЗАМІТКИ, ПЕРЕДМОВИ ТА ПУБЛІКАЦІЇ ДО ЗБІРНИКІВ ДЖЕРЕЛ	27
Про видання джерел до історії українсько-руської	29
Архів Скарбу Коронного в Варшаві. Замітка археографічна	33
“Статут друкований”	37
Передмова до тому 1-го “Жерел до історії України-Руси”	38
Передмова до тому 2-го “Жерел до історії України-Руси”	44
Примітки до тексту Галицько-Волинської літописі	46
Похвала в[еликому] кн[язю] Витовту	50
Запись руська 1473 р.	66
Опись подільських замків 1494 р.	68
Описі Перемиського староства 1494–1497 рр.	84
Дозвіл кор[оля] Жигимонта митнику Петрашку на передачу с. Крогульця кам’янецькому наміснику Григорію 1509 р.	106
Королівський дозвіл на викуп Кам’янецького староства 1456 р.	108
Кілька київських документів XV–XVI в.	110
Два документи з внутрішньої історії В[еликого] кн[язівства] Литовського XVI в.	126
Київський каштелян і козаки	129
Документ 1586 р. про козацький промисел.	133
Надання Оришевському Копистерина та Гайсина	135
Надання магдебурзького права містечку Дідову (в Київщині), 1596 р. .	138
Слобода Полтава в 1630 р.	141
Розділ II. АРХЕОЛОГІЧНІ СТУДІЇ	143
Дальші розкопки в с.Чехах	145
Молотівське срібло	146
Гончариха	147
До Болеховщини: Губинське городище	150
Похоронне поле кам’яного віку в с.Чехах (пов[іт] Брідський)	151
Дрібничка до генеалогії Шевченка	152

Розділ III. ІСТОРИЧНІ ТА ЕТНОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ . . .	153
Південноруські господарські замки в половині XVI століття	155
Волинське питання 1097–1102 рр.	182
До питання про Болохів	210
Громадський рух на Україні-Русі в XIII віці	216
Економічний стан селян на Подністров'ї Галицьким в половині XVI в. на основі описей королівщин	243
Економічний стан селян в Перемиському старостві в середині XVI в. на основі описей королівщин	290
Секретна місія українця в Берліні р. 1791.	321
Барська околична шляхта до к[інця] XVIII ст.	323
Розділ IV. ОГЛЯДИ, РЕФЕРАТИ ТА РЕЦЕНЗІЇ	337
Українські жиди	339
Тимчасова комісія для розгляду давніх актів. За традицією Київська археографічна комісія	351
З питання про організацію управління й суду в Подільській землі в XIV і XV в.	360
Новини археологічні.	361
Про деякі форми шляхетського землеволодіння в Південно-Західній Русі.	363
Організація старостинського й околичного управління в Барському старостві XVIII ст.	364
Нові розправи про внутрішній устрій В[еликого] кн[язівства] Литовського	365
КОМЕНТАРІ	395
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК	559
ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК.	575

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 5

Серія "Історичні студії та розвідки (1888—1896)"

Редактор	<i>Л.Веремієнко</i>
Художнє оформлення	<i>С.Іванов</i>
Технічний редактор	<i>С.Довба</i>
Комп'ютерний набір і верстка	<i>Л.Гринчишин</i>
Коректори	<i>Р.Гамада, М.Ломеха, Б.Павлів, О.Тростянчин</i>

Здано на складання 10.03.2003. Підп. до друку 15.12.2003.

Формат 70x100¹/₁₆. Папір офс. Гарн. Асадему. Офс. друк.

Умовн. друк. арк. 47,73. Умовн. фарбовідб. 48,13. Обл.-вид. арк. 37,34.

Наклад 7000 прим. Свідоцтво держ. реєстру: серія ДК № 22.

Вид. № 82. Зам. 550-3.

Державне спеціалізоване видавництво "Світ"

79008 м. Львів, вул. Галицька, 21

www.dsv-svit.lviv.ua

e-mail: office@dsv-svit.lviv.ua

Надруковано з готових діапозитивів на

ВАТ "Львівська книжкова фабрика "Атлас"

75005 м. Львів, вул. Зелена, 20

Грушевський М.С.

Г 91 Твори: У 50 т. /Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.;
Голов. ред. П.Сохань. — Львів: Світ, 2002 —

Т. 5: Серія "Історичні студії та розвідки (1888—1896)". — 2003. —
592 с.

ISBN 966-603-223-6; 966-603-276-7 (т. 5).

П'ятий том зібрання праць М.Грушевського у 50-ти томах розпочинає нову серію "Історичні студії та розвідки". У ньому вміщені статті, джерелознавчі розвідки та науково-інформаційні публікації, які друкувалися у журналах "Киевская старина", "Чтения ИОНЛ", "Правді", "Записках НТШ" протягом 1888—1896 рр.

Видання розраховане для науковців та всіх, хто цікавиться історією України.

ISBN 966-603-223-6

ББК 63.3 (4 УКР)

ISBN 966-603-276-7 (т. 5)